

MOSTARSKI STARI MOST 20 LET KASNEJE

THE MOSTAR OLD BRIDGE TWENTY YEARS LATER

Gorazd Humar, univ. dipl. inž. grad.
e-mail: gorazd.humar@gmail.com

Strokovni članek
UDK 624.21(497.6 Mostar)

Povzetek | Pred 20 leti je bil v vojni v Bosni in Hercegovini s topovskimi streli porušen znameniti kamniti most v Mostarju, imenovan Stari most. Ta most je predstavljal eno najmarkantnejših mostnih gradenj v srednjem veku. Postavitev mostu, zgrajenega med letoma 1557 in 1566, se pripisuje mojstru Hajrudinu, učencu slovitega turškega graditelja in arhitekta Kodže Mimarja Sinana. S Starim mostom je bil porušen eden največjih gradbenih, arhitektonskih in kulturnih biserov na balkanskih tleh. Leta 2004 so s finančnimi sredstvi številnih držav, zbranih pod okriljem Svetovne banke, most obnovili v podobi, ki je kar se da podobna porušenemu Staremu mostu. Urejena je bila tudi neposredna okolica mostu, ki predstavlja enkratni ambient in z mostom ponovno tvori harmonično arhitektonsko celoto.

Ključne besede: Mostar, Stari most, kamniti most, Hajrudin, ločna mostna konstrukcija

Summary | Twenty years ago during the war in Bosnia and Herzegovina the famous Old Bridge (Stari most) in Mostar was demolished by gun-fire. This bridge had represented one of the most outstanding bridge constructions built in the Middle Ages. The construction of the bridge, built between 1557-1566, was a work of Hajrudin, a pupil of the famous Turkish constructor and architect Kodža Mimar Sinan. The demolishment of the Old Bridge represented at the same time the destruction of one of the most beautiful bridge constructions as well as architectural and cultural jewels of the Balkans. In the year 2004, with the help of financial means collected under the patronage of the World Bank, the bridge was rebuilt in the shape respecting as much as possible the former Old Bridge. At the same time, the immediate surroundings of the bridge was reconstructed and together with the new bridge represents a unique landscape and creates a harmonious architectural whole.

Key words: Mostar, Old Bridge (Stari most), stone bridge, Hajrudin, arch bridge construction.

1 • UVOD

Letos mineva 20 let od barbarske porušitve enega najznamenitejših in najlepših mostov, kar jih je ustvarila človeška roka. 9. novembra 1993 se je po večdnevnem topovskem obstreljevanju v Neretvo zrušil Stari most v

Mostarju, ki ga je postavil mojster Hajrudin, učenec znamenitega turškega graditelja in arhitekta Mimarja Sinana. Od postavitve leta 1566 je Stari most, kot ga tamkajšnji prebivalci imenujejo, živel še natanko 427 let.

Živel je, dokler ni postal žrtev nesmiselne vojne, ki je zahtevala ogromno človeških življenj, da o nastali materialni škodi niti ne govorimo. V tej vojni ničesar ni bilo prizaneseno, vštevši predvsem človeška življenja, kulturne spomenike, religiozne objekte in še bi lahko naštevali. Samo v Mostarju je v času vojne padlo okoli 200 granat na prebivalca.

2 • STARI MOST JE LETA 1993 POSTAL ŽRTEV TOPOVSKIH STRELOV NESMISELNE VOJNE

Mostarski Stari most je 9. novembra 1993 porušilo 92 tankovskih granat, izstreljenih z razmeroma kratke razdalje in z merjenjem »skozi cev«. To ni bilo posebej junaško dejanje. A zanimivo je, da je most vztrajal v svoji

legi dva zaporedna dneva obstreljevanja, ko so ga granate podirale košček za koščkom, a lok se ni dal kar tako zlahka zrušiti. Številne granate so se od mostu enostavno odbile v okolico. Obstaja videoposnetek obstrelje-

vanja, na katerem se dobro vidi žilavost ločne konstrukcije pred topovskimi izstrelki in njeno odločnost, da ostane na mestu. Šele drugi dan obstreljevanja je neposredni topovski zadetek v lok dokončno odločil o njegovi usodi. Celotni lok se je v trenutku zrušil v Neretvo, voda pa je brizgnila okoli 30 metrov visoko, vsaj toliko visoko, kot je bil visok most.

3 • STARI MOST JE GLAVNI SIMBOL MOSTARJA

Po čem je bil mostarski Stari most znamenit? V času gradnje ni veljal za most z največjim razponom loka, je pa za ta čas veljal kljub vsemu za enega večjih mostov v Evropi. Slavo si je pridobil s svojo lahkotno eleganco, z vitkim kamnitim lokom, ki se je strmo vzpenjal nad gladino Neretve.

Edinstvena arhitektonska in gradbena mojstrovina je s stoletji dajala neizbrisen pečat podobi mesta Mostar, ki si ga brez značilne mostne silhuete Starega mostu ni nihče več predstavljal. Vojna v Bosni in Hercegovini ni porušila samo Starega mostu kot prometne povezave med levim in desnim bregom Mo-

starja, porušila je tudi stoletja tkane vezi med obema narodoma, ki sta živela v Mostarju. Tudi danes, dve desetletji kasneje, te rane še niso zaceljene in verjetno še dolgo ne bodo. Mostar s porušnim mostom, ki je bil do tragičnega dne leta 1993 njegov glavni simbol, ni bil več to, kar je bil. Pod pritiskom javnosti se je tega začela zavedati tudi mednarodna skupnost, ki je z ne povsem čisto vestjo tiho spremljala najhujše klanje in uničevanje na evropskih tleh po drugi svetovni vojni.

4 • OBNOVA STAREGA MOSTU

Pod okriljem Svetovne banke (World Bank) in z združenimi donatorskimi sredstvi več evropskih držav, med njimi tudi Turčije, se je postopno začel postopek obnove Starega mostu in njegove arhitektonske izjemno razgibane okolice (slika 1). Vsaj 15 milijonov dolarjev je bilo zbranih za celoten projekt. Od tega je bilo za obnovo mostu namenjenih 6

milijonov dolarjev. Dela je na osnovi razpisa Svetovne banke prevzelo turško gradbeno podjetje ER-BU (Mulić, 2009). K delu so pritegnili tudi številne kamnoseke iz Mostarja in bližnje Dalmacije. Pri obnovi so poskušali čim bolj ohraniti prvotni videz mostu. Iz Neretve sodvignili več ostankov oziroma kamnitih kvadrov

porušenega mostu in jih skušali ponovno uporabiti. Na desno obalo so položili več odlomljenih delov Starega mostu, na katerih še danes lahko obiskovalec vidi, kako so turški graditelji znali med sabo povezati posamezne kamne z železnimi vezmi, zalitimi s svincem (slika 2). Da bi bil novi most čim bolj podoben staremu, so celotno njegovo površino speskali, kamne na pohodnih površinah mostu zgladili, da so dobili podoben sijaj, kot ga je imel od hoje zlizani kamen Starega mostu.

Slika 1 • Stari most v Mostarju v novi preobleki, obnovljen je bil leta 2004

Slika 2 • Replika vezi med posameznimi deli kamnite ograje mostu. Turški graditelji mostu so vse železne vezi med kamni zalili s svincem

Kot mi je znano, so pri obnovi mostu ponovno zgradili notranje kaverne oziroma prekate za zmanjšanje teže mostu, kot jih je imel v svojem drobju Stari most. Slovesno odprte

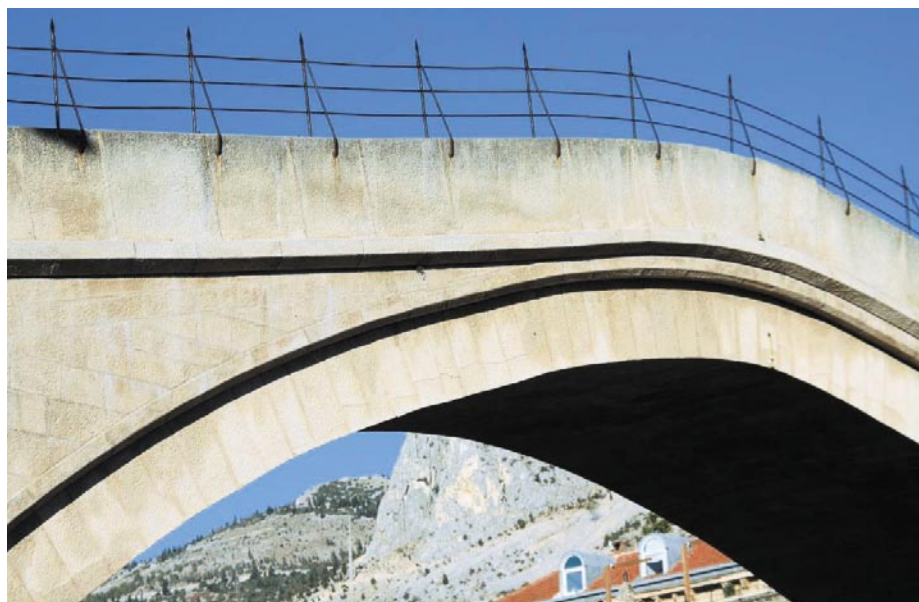
novega Starega mostu v Mostarju se je po dobrih dveh letih gradnje zgodilo 29. septembra 2004. Most so odprli za javnost 11 let potem, ko je bil leta 1993 porušen.

Danes je most v uporabi in ponovno zaokrožuje in polepšuje vedute starega, ponovno zgledno urejenega dela Mostarja. Nehote pa postaja spomenik človeški neumnosti.

5 • NAPAKE PRI GRADNJI NOVEGA STAREGA MOSTU

Zgodbi ob rob moram kot gradbenik na žalost še nekaj dodati. Na novo zgrajeni lok Starega mostu ima tako lepoto kot konstrukcijsko napako, ki od daleč sicer ni vidna, pozorno in ostro oko izkušenega gradbenika pa jo lahko iz bližine dokaj lahko opazi. Nekoliko je namreč deformirana linija loka na nizvodni desni strani mostu (slika 3). Očitno je med gradnjo zaradi teže loka in njegove nadgradnje nastala deformacija podporne konstrukcije (rešetkasti nosilec od brega do brega) in krivulja loka se je nekoliko deformirala na desni četrtini loka. Deformacija oziroma odstop od načrtovane linije spodnjega roba loka dosega dva do štiri centimetre, kar je dovolj, da je to vidno.

Estetska napaka ne bi bila toliko problematična, če ne bi bila povezana še z razmeroma hudo konstrukcijsko napako, ki sem jo odkril šele med pisanjem tega članka (oktober 2013). Pri ogledu fotografij loka mostu, ki sem jih naredil oktobra 2012 v Mostarju s fotoaparatom visoke ločljivosti in z uporabo teleobjektiva, sem s presenečenjem ugotovil, da je več zunanjih kamnitih kvadrov nosilnega loka počenih po celi dolžini (slika 3). Enake razpoke se pojavljajo tudi na nekaterih nosilnih kamnih na levi nizvodni strani loka. Ker so te razpoke dokaj evidentne in ker potekajo po celi širini kamnitih kvadrov nosilnega loka, se seveda pojavlja vprašanje, kako so lahko sploh nastale, saj so jih morale povzročiti kar velike sile. Morda bolj kažejo na možen pojav strižne sile, nastale zaradi napak pri vrstnem redu

Slika 3 • Nizvodna desna stran loka, na kateri so vidne deformacija linije spodnjega roba loka kot tudi razpoke v nosilnih kamnih loka, ki je bil tudi v originalni obliki izveden z enim samim nosilnim prstanom

vgrajevanja kamnitih kvadrov, bodisi pri nepravilnem odstranjevanju podpornega odra, zaradi povosov podporne konstrukcije ali iz katerega drugega razloga pri gradnji. Ker v kamnitih kvadrilih glavnega loka praviloma nastopajo le tlačne sile, navedene razpoke naj ne bi bile usodno vplivale na nosilnost loka. Nevarnejše so vdiranje vode v razpoke in zmrzlinke poškodbe vezne malte v stičnih fugah pozimi. Ta bi lahko sčasoma razpadla

in počeni kvadri bi se tako lahko sprostili in padli v Neretvo. Vendar mi ni jasno, kako je lahko ostala taka poškodba mostu javnosti dokaj dobro prikrita.

Ta neprijetna dejstva samo potrjujejo, kako dobri mojstri so pod vodstvom Hajrudina pred štirimi stoletji in pol zgradili Stari most. Vsak drug komentar je pri tem odvečen, zanesljivo pa je le, da Hajrudin pri svojem delu zagotovo ni uporabljal računalnika.

6 • ZGODOVINA STAREGA MOSTU V MOSTARJU

Obsežno zgodbo o gradnji Starega mostu sem leto dni po porušitvi mostu prvič objavil leta 1994 v Gradbenem vestniku (Humar, 1994). S člankom sem hotel strokovno javnost opozoriti na pomen, ki ga je imel mostarški Stari most tako v evropski kulturi kot tudi v zakladnici gradbeništva in arhitek-

ture. Članek je bil kmalu za tem v nemščini objavljen tudi v eni od vodilnih nemških gradbenih revij Beton- und Stahlbetonbau (Humar, 1996). Zaradi zanimivosti in zgodovinske sporočilnosti v nadaljevanju dodajam nekaj odlomkov iz članka, objavljenega v Gradbenem vestniku.

Mostarški arhitektonski ambient, katerega jedro je predstavljal Stari most, je eden najlepših in najbolj znanih na območju Bosne in Hercegovine. Orientalna arhitektura, ki dominira v tem okolju, je poleg Starega mostu ustvarila še Čejvan-Čehajino džamijo, drugi biser Mostarja. Celotno staro mestno jedro se je torej izoblikovalo ob obeh bregovih Neretve, na majhnem prostoru v bližini vode, spoštuječ kult vode, ki je bil močno prisoten v turško-orientalski kulturi. Voda ni bila samo simbol

življenja, bila je vsakodnevna potreba, ob njej so po navadi potekale pomembne trgovske poti. Neretva, ki je ena najlepših jadranskih rek, ima zelo spremenljive vodostaje, odvisno od letnega obdobja. Obvladovanje naravnih sil je bila večna človekova težnja in močna želja po premostitvi korita Neretve z enim samim lokom je zagotovo navdihovala snovalca (graditelja) Starega mostu. Ne samo da v sredini korita Neretve na tem mestu ni bilo mogoče postaviti vmesnega stebra, ampak tudi hudourniški značaj Neretve, vse to je na nek način pomenilo izziv in priložnost graditelju, da je za tiste čase postavil eno največjih gradbenih znamenitosti, most, ki je z enim samim lokom povezal bregova Neretve. Naročilo za izgradnjo novega solidnega in trajnega mostu je dal na zahtevo Mostarcev Sulejman Veličastni. Most so začeli graditi verjetno leta 1557, dokončan pa je bil leta 1566, v zadnjem letu vladanja Sulejmana Veličastnega. O mostu je največ napisal stari pisec Evlija Čelebija. Njegove besede so bile polne vznemirjenja in navdušenja: »Tudi ta most je zgradil Kodža Mimar Sinan, in to po Sulejmanovem naročilu. Videti je kot lok mavrice, ki se dviga z enega brega na drugega.« Povedal je tudi: »Naj se ve, da sem jaz, ubogi rob (služabnik), božji Evlija, do sedaj prehodil in videl šestnajst cesarstev, ali tako visokega mostu nisem nikjer videl.« Navdušilo ga je tudi to, da je bil prek mosta speljan vodovod: »Skratka, to je most, prek katerega in pod katerim teče voda.«

V resnici je bil pravi graditelj mostu Hajrudin, učenec Kodže Mimara Sinana. Ta je kot vrhovni graditelj pomembnih objektov v turškem cesarstvu izbral za to nalogo Hajrudina.

Most je navdušil mnoge pesnike in potopisce. Mostarski pesnik Husein efendi – Čatruja alias Husani – je takole zapisal: »Po sredini mesta teče velika reka in nad njo je most, ki mu po višini, kakor se od davnaj govori, ni para.«

Še pred potopiscem Evlijo Čelebijo je leta 1658 šel skozi Mostar Francoz A. Pouillet in zapisal: »Pet dni smo ostali v tem mestecu (varoši), v katerem nismo opazili nič posebnega razen enega mostu prek reke Neretve, katerega gradnja je brez dvoma drznejša in najbolj impozantnejša od mostu Rialto v Benetkah, čeprav je ta na glasu kot pravo čudo.«

Z mostom Rialtom v Benetkah je Stari most primerjal tudi pisec Robert Michel, ki je o Mostarju izdal posebno monografijo. V svoji študiji Stari mostovi v Bosni in Hercegovini je zavrnil tudi nekatere teze o nastanku mostu v rimskih časih. Takole je zapisal: »Ko bi morali izbrati najlepši most na svetu, bi verjetno iz-

Slika 4 • Pohodna površina mostu je razmeroma strma in je pokrita s kamnitimi ploščami ter prečnimi rebri proti zdrsu

brali Stari most v Mostarju. Moram reči, da name še nobeno gradbeno delo ni delovalo tako močno kot ta most.« Gradnjo je primerjal z okamenelim polmesecem oziroma z orjaškim galebom, ki je okamenel v letu, v trenutku, ko se je s konicami svojih kril dotaknil skalnatih obal Neretve. Vsekakor je bil Stari most do svoje porušitve res precej manj znan kot most Rialto v Benetkah, ki je dosti bolj na očeh svetovne javnosti.

Bosanski pisec D. Franić pa je v začetku 20. stoletja zapisal, da je Stari most v Mostarju ena največjih svetovnih znamenitosti ... »Ta silni lok, tako je na vrhu tanko zaobljen, da se mora človek čuditi, kako da se pod malo večjim bremenom ne prelomi. Vrh mostu konča z lokom, ki ni podoben niti rimskemu niti gotškemu loku.« (slika 4).

O tem, kako je bil most grajen, ni mogoče dobiti zanesljivih podatkov. Hajrudin je namesto temeljev postavil opornike iz apnenca in jih s krilnimi zidovi povezal z obalno steno. Zato je bilo videti, kot da se je lok spojil z bregom v naravno formo in vzbujal vtis monolitnosti. Po podatkih, ki jih navajata avtorja D. Čelić in M. Mujezinović, je današnji povprečni vodostaj Neretve na nadmorski višini 40,50 metra (Čelić, 1969). Od te višine se oporniki dvigujejo 6,53 metra visoko, do točke, kjer se začne svod. Optično je začetek svoda označen s horizontalnim kamnitim vencem višine 32 centimetrov. Na tem mestu je razpon loka tudi največji in znaša 28,70 metra. Posebno zanimivo je to, da je lok, ki je grajen iz apnenčevih kamnov, lomljenih v okolici Mostarja, in ki se

je precej uporabljal za gradnjo monumentalnih objektov, izredno zanimive oblike. Ta krivulja ni bila podobna tipičnim prelomljenim turškim lokom, kot jih je na primer imel most v Višegradu, niti ni bil pravilne polkrožne oblike, kot je bilo to pri Rimljanih. Njegova oblika je bila najbližje elipsi ali ovalu. Drugače povedano, pri razponu loka 28,70 metra je bila njegova puščica 12,02 metra (pri polkrožnem loku bi bila 14,35 metra), kar je bilo za takratne razmere precej neobičajna oblika. Graditelj Hajrudin je pri teh osnovnih dimenzijah loka dosegel še nekaj. Debelina loka v sredini, kjer je bila konstrukcija najtanjša, je bila vsega 77 centimetrov, širina loka pa 397. Optično vitkost nosilne konstrukcije je sicer nekoliko zmanjševala kamnita ograja vzdolž mostu, vendar je kljub temu most dajal vtis izredne elegance.

Največja skrivnost mostu pa je bila po naključju odkrita 400 let po njegovi izgradnji. Ko je bilo treba po drugi svetovni vojni na mostu opraviti nekaj konservatorskih posegov in sanacij, so takratni izvajalci del v notranjosti mostu nad lokom odkrili na vsaki strani po dve kaverni oziroma votlini. To odkritje je šele pojasnilo možnost izvedbe tako elegantne in vitke konstrukcije glavnega loka. Kako je mojster Hajrudin to dosegel? Predvsem je moral narediti mostno konstrukcijo na nosilnem glavnem loku čim lažjo. To je dosegel z izgradnjo navedenih votlin in tako precej zmanjšal težo jedra mostu med čelnimi zidovi in lokom, ki se običajno naredi s polnim kamnitim nasutjem. Z vpeljavo središčnega rebra

Slika 5 • Most tvori z okolico enkratno, čudovito in arhitektonsko skladno celoto.
Razpon nosilnega loka znaša 28,70 metra

v sredini jedra nad lokom in prekritja votlin s kamnitimi ploščami je napravil tako imenovane razbremenilne odprtine, njihov razpored pa določil izredno tankočutno in prefinjeno, tako da je dosegel optimalno razporeditev teže. Pri tem je Hajrudin vpeljal celo določeno ekscentričnost votlin. Debelina čelnih zidov nad lokom je znašala 80 centimetrov.

Odkritje teh votlin je mostu povečalo zgodovinsko vrednost. Poleg enkratne zunanje oblike je postala cenjena tudi njegova konstrukcijska rešitev v statičnem pogledu. Ta »druga« vrednost mostu je bila seveda precej manj znana, vendar zasluži s stališča zgodovinskega razvoja gradnje mostov posebno pozornost in pomen.

Naslednja in najbrž ne zadnja vrednota mostu je bila enkratno arhitektonsko in naravno okolje, v katerem je bil zgrajen. Brez dvoma sta D. Čelić in M. Mujezinović pravilno ugotovila, da je bil ambient Starega mostu »izjemen urbanistični ansambel, ki z mostom tvori aglomeracijo in kulturnozgodovinsko vrednost, za katero je mogoče reči, da je največja v Bosni in Hercegovini. Poleg naravnega fenomena globokega stenastega korita z modrozeleno Neretvo je skrivnost globokega vtisa, ki ga ta aglomeracija pušča na opazovalca, v medsebojnih odnosih gradbenih mas. Začenši od malih mlinic prek stopničastih streh hiš (slika 5) pa do visokih trdnjav in samega mostu, vidimo, da gre za aglomeracijo različnih oglatih, valjastih in paraboličnih geometrijskih teles, ki postopno naravno rastejo s terenom, spuščajoč se mestoma naglo proti koritu. Vse je iz sivkastega apnenca, pokrito s kamnitimi ploščami, enake barve kot zidovi, samo za nianso svetleje, ker plošče dež močneje pere in sonce močneje peče. Impozantni lok mostu z okoliškimi gradnjami, ki so se tako sivkasto na sivem nališpale okoli kot siga, tvori v okviru divjega pejzaža Neretve in Krasa tako harmonično celino, da, ne upoštevač detajlov, spominja na veliko steno, na kateri so zrasli kristali. Tu je človek, v težki in mučni borbi za obstoj, umel v te kamnite gradnje vnesti samega sebe, svoj temperament, svojo vedrino.« (citaf)

7 • LITERATURA

Čelić, D., Mujezinović, M., Stari mostovi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1969.

Humar, G., Lepote in skrivnosti porušenega Starega mostu čez Neretvo v Mostarju (1566–1993), Gradbeni vestnik, št. 43, 1994.

Humar, G., Schönheit und Konstruktion der Zerstörten Alten Brücke über Neretva in Mostar (1566–1993), Beton-und Stahlbetonbau, Ernst & Sohn, Berlin, Heft 1, Januar 1996.

Mulić, J., Čuprija Sultana Sulejmana-Hana u Mostaru poznata kao Stari most, Muftijstvo mostarsko, Mostar, 2009.